

SUÇSUZLUK KARİNESİ: KAVRAM HAKKINDA GENEL BİLGİLER VE AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ

*Dr. Metin FEYZİOĞLU**

GİRİŞ

Adına kimi zaman masumluk karinesi, ama daha doğru ve Anayasaya uygun bir ifadeyle, suçsuzluk karinesi denilen bu kavram. Kıta Avrupasına, 26 Ağustos 1789 tarihli Fransız Kişi ve Vatanadaş Hakları Bildirgesi ile hukuken ayak basmış ve o tarihten sonra Fransız İhtilalinin rüzgarlarıyla tüm Kıtaya yayılmıştır¹.

Bildirge incelendiğinde, suçsuzluk karinesinin hükme bağlandığı veya esas alındığı 7., 8. ve 9. maddelerinde, diğer haklarda olduğu üzere, tabii hak görüşünün temel alındığı görülür². Geçen yüzyıllarda Tabii Hukuk Okulu etkinliğini ve kabul görürlüğünü büyük ölçüde yitirmiş olsa bile, suçsuzluk karinesi zaman içerisinde bütün medeni devletlerin ortak değeri haline gelerek³, insan

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Usulü Hukuku Anabilimdalı Yardımcı Doçenti

1. Fransız İhtilalinden önce yazdığı eserinde Beccaria "Bir adama hâkimin hükmünden önce suçlu gözü ile bakılamaz, keza o kimsenin, tâbi olduğu âmine nizamını ihlâl ettiğine kat'i surette kanaat getirmedikçe cemiyet, bu adamın üzerindeki himayesini kaldırmaz" demek suretiyle, suçsuzluk karinesinin önemini vurgulamıştır (Beccaria, ss. 157-158).
2. "Fransız ihtilâlcileri, tıpkı Amerikan Kurucularına yaptıkları gibi, tabii haklar doktrinini dile getirerek, insanların "doğal, başkalarına devredilemez, zaman aşımına uğramaz, kutsal" haklara sahip olduklarını ilân etmişlerdir" (Kapani, s. 46).
3. Suçsuzluk karinesi veya ona doğrudan ya da dolaylı bağlı sonuçlar (örneğin hürriyeti mahkumiyet kararından önce, idare tarafından kısıtlanan kişilerin en kısa sü-

hakları ile ilgili temel milletlerarası metinlere girmiştir¹. Bugün artık, suçsuzluk karinesinin muhakeme hukukunun ve dürüst muhakeme hakkının temel bir taşı olduğuna kuşku yoktur².

Aşağıda suçsuzluk karinesini açıklarken önce, kavramın pozitif hukukumuzdaki temellerini ele alacak, terim sorunu üzerinde duracak, anlamını, kapsamını ve toplumsal etkililiğini inceleyeceğiz. Daha sonra suçsuzluk karinesini, AIHS md. 6/2 çerçevesinde, Sözleşme denetim organlarının oluşturduğu içtihatlarla birlikte, ayrıntılı olarak sunmaya çalışacağız.

I. SUÇSUZLUK KARİNESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER: POZİTİF HUKUKTAKİ TEMELLERİ VE TERİM SORUNU, ANLAMI VE KAPSAMI, TOPLUMSAL ETKİLİLİĞİ

1. POZİTİF HUKUKTAKİ TEMELLERİ

Suçsuzluk karinesi, Anayasamızın 38/4. maddesinde bir temel hak olarak düzenlenmiştir. Buna göre, "Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz." Suçsuzluk karinesinin, Anayasamızın "temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması" kenar başlıklı 15/4. maddesinde, savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde dahi dokunulması mümkün olmayan çekirdek haklar kategorisinde yer aldığı da belirtilmelidir.

rede hakim önüne çıkarılması; mahkemede, kendilerine suç isnad edilen kişilere savunma hakkı tanınması zorunlulukları gibi) pek çok devletin Anayasasında yer almaktadır. Örnek olarak bkz. 1996 tarihinde kabul olunan Ukrayna Anayasası md. 62; 1949 tarihinde kabul olunan Federal Almanya Anayasası md. 103 ve md. 104; Macar Cumhuriyeti Anayasası mc. 57/2 .

4. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 11/1 uyarınca, "Bir suç işlemekten şüpheli herkes, savunması için kendisine gerekli bütün teminatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tesbit edilmedikçe masum sayılır." Aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, suçsuzluk karinesi ile ilgili diğer bir temel milletlerarası metin, AIHS md. 6/2'de yer almaktadır.
5. "...dürüst yargılama ve dava hakkının anahtar taşı teşkil eden suçsuzluk karinesi, bütün usul sisteminde temeldir" (Dönmezer, Tasarı, s. 25).

Temel bir hak olan suçsuzluk karinesi, sadece Anayasa değil, Türkiye tarafından onaylanarak bir iç hukuk normu haline gelmiş olan AIHS md. 6/2 tarafından da güvence altına alınmıştır. Sözü geçen madde hükmü, aşağıda, AIHM ve AIHK kararları da ele alınarak ayrıntılı olarak incelenecektir.

2. TERİM SORUNU

A. Suçsuzluk Karinesi mi Masumluk Karinesi mi?

Kavrama verilen karine nitelendirmesiyle ilgili görüşlerimiz saklı kalmak kaydıyla, öncelikle "suçsuzluk karinesi" ile "masumluk karinesi" terimlerinden hangisinin kullanılması gerektiğini incelemek istiyoruz.

Anayasamız, 38/4. maddesinde, "masumluk"tan değil, "suçsuzluk"tan bahsetmektedir⁶. Buna karşın gerek BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde (md. 11/1) gerekse AIHS'nde (md. 6/2) "suçsuzluk" yerine, "masumluk" nitelemesinin kullanıldığını belirtmeliyiz.

Biz, makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere, "suçsuzluk karinesi" terimini kullanmayı tercih ediyoruz⁷. Bunun nedeni, ceza muhakemesinde kişinin sanık sıfatını almasıyla birlikte⁸, sanıklık

6. Macar Cumhuriyeti Anayasasının 57/2. maddesinde de hiç kimsenin mahkeme tarafından hukuken geçerli bir karar verilmediği sürece "suçlu sayılamayacağı" hükmü bağlanmıştır.

7. Krs. Yüce, s 32.

8. Kişinin sanıklık sıfatı, suç isnadı ile başlar. Suç isnadının dava açılması ile veya hazırlık soruşturmasında yapılan bazı işlemlerle gerçekleşeceği, bu işlemlerin önemlilerinin ise Cumhuriyet Savcısının sulh hakiminden ilgili kişinin sanık sıfatıyla sorguya çekilmesini ya da tutuklanmasını talep etmesi olduğu ileri sürülmüştür (Kunter, ss. 439-440). Sanıklık sıfatının, ilgili kişinin isnadı öğrenmesinden itibaren başlayacağı, buna "geniş anlamda sanıklık" denilmesi gerektiği (Kunter/Yenisey, ss. 398-399; Yenisey, ss. 118-119) veya yargı organının müdahalesi yoluyla yapılan işlemlerin sanıklık sıfatını başlatacağı da düşünülebilir (Donay, ss. 27-28). Başka bir görüşe göre ise, kovuşturma organının bireye karşı fiilen veya hukuken yönelttiği herhangi bir işlem ile soruşturma başlar ve böylelikle ilgili kişi sanıklık statüsü içerisine girer (Şahin, s. 41 vd.). Sanıklığın başlangıç anı ile ilgili görüşler, objektif, subjektif ve karma teoriler olarak sınıflandırılmaktadır.

statüsüne girmeyenlere uygulanamayan bazı koruma tedbirlerinin belirli şartlar altında kendisine uygulanabilir olmasıdır. Gerçekten, eğer kavramın adına masumluk karinesi denilecek olursa, özellikle, kişi hürriyetini mahkumiyet kararından önce ağır şekilde sınırlayan tutuklama koruma tedbirinin masum kabul edilen bir kişiye uygulanması açıklanamaz olacaktır⁹.

Tutuklamanın bir ceza olmadığı, geçici nitelikte ve muhakeme hukuku amaçlarıyla uygulanan bir koruma tedbiri olduğu doğrudur. Fakat tutuklama koruma tedbirinin uygulanmasının birinci şartı, CMUK md. 104/1'e göre, kişinin suçluluğu hakkında kuvvetli şüphe bulunmasıdır¹⁰. Öyleyse bu kişi, masum kabul edilen bir kişi değildir. Yalnız suçlu da kabul edilmemektedir. Hukuki durumu, suçlu ile masum arasındaki çizgidedir¹¹. Ancak, suçlu kabul edilmeyen tutuklunun tabi olacağı şartlar elbette, mahkumların şartlarından çok daha farklı olmalıdır¹².

B. Suçsuzluk Karinesinin Bir Karine Olup Olmadığı Sorunu

Gerçeğe uygun kabul edilen bir olaydan veya olaylar bütününden yola çıkılarak, diğer bir olayın varlığına dair karar ver-

Bu teoriler ve değerlendirilmeleri için bkz. Demirbaş, ss. 18-22. Cumhuriyet Savcısı, hazırlık soruşturmasında delil aracı değerlendirme yetkisine sahip olduğuna göre, onun bir kişiyi sanık olarak nitelendirmesinin, sanıklık statüsünün başlangıcı için yeterli olacağı da savunulabilir. Bu konuda ayrıca bkz. Feyzioğlu, Tanıklık, ss. 45-47.

9. Kunter/Yenisey, s. 27 ve dn. 54; Torostu, s. 7; Viçh, s. 135; kırş. Yıce, s. 32. Özgen de, "...bir ceza dâvasının başlangıcında sanık ancak ihtimali suçludur, aksi açıdan ise ihtimali masumdur. Şahsın bu safhada sadece ihtimali olarak suçlu veya suçsuz olması sebebi ile, bütün hukuk sistemlerinde 'kesin hükümle suçluluğu tesbit edileneeye kadar sanığın suçsuz sayılacağı' prensibi kabul edilmiştir" görüşünü ifade etmiştir (Özgen, s. 3).
10. Centel, Tutuklama, ss. 38-40.
11. Williams, s. 183; Viçh, s. 135.
12. "...tutuklulara katı disiplin ve düzen kuralları uygulanmamalıdır. Tutukevi düzeninin sağlanması için tutuklular üzerinde uygulanacak sınırlamalarda ölçülü olunmalı, bu sınırlamalar toplu halde ve kapalı bir yerde yaşamın gerektirdiği sınırlamaların ötesine geçmemelidir. Tutuklu sadece muhakeme hukuku amaçlarıyla özgürlüğü kısıtlanmış bir kişi olduğu için, onun tutukevinde ıslah edilmeye çalışılması da söz konusu olmamalıdır" (Feyzioğlu, Hürriyeti Bağlayıcı Cezalarda ve Tutuklama Koruma Tedbirinde, s. 702).

meyi gerektiren bir kurala dayanılarak yapılan işleme, karine denilir. Hukuki olsun, fiili olsun karine, vicdani kanaate ulaşmakta kullanılan veya bir başka deyişle, ispat faaliyeti sırasında başvurulan bir işlemdir¹³.

Suçsuzluk karinesinde ise, böyle gerçeğe uygun ya da sabit olduğu kabul edilen bir olaydan, başka bir olayın varlığı sonucuna gidilmesi söz konusu değildir. Suçsuzluk karinesi, kişinin suçsuz olduğunun varsayılmasından ibaret bir temel haktır.

Esasen suçsuzluk karinesi yerine, "suçsuzluk varsayımı" denilmesi belki daha doğru olacaktır¹⁴. Ancak artık yerleşmiş bir terimi değiştirmeye çalışmakta bir fayda görmediğimizden, karine nitelendirmesini, aslında bir karine değil, bir temel hak anlamında olmak kaydıyla, kullanmaya devam edeceğiz.

3. SUÇSUZLUK KARİNESİNİN ANLAMI VE KAPSAMI

Suçsuzluk karinesi uyarınca, bir kişinin suçlu olarak nitelendirilebilmesi ve hakkında ceza hukukunun alanına giren müeyyidelerin uygulanabilmesi, kesin hükümle mahkum olmasına bağlıdır. Bir kişinin mahkum edilebilmesi için ise, akla ve mantığa uygun gerekçelere dayanan her türlü şüphenin bertaraf edilmesi şarttır. Çünkü bu kişi, kanunen suçsuz kabul edilen bir kişidir. Suçlu olarak nitelendirilebilmesi, suçsuzluğuna dair bütün gerekçeli şüphelerin yenilmesine bağlıdır¹⁵. Aksi takdirde, şüpheden sanık yararlanacaktır¹⁶.

13. Black, ss. 1067-1068; McCormick, s. 578 vd.; Dando, ss. 190-191; ayrıca bkz. Varga/Szajer, s. 170; Cross, ss. 109-110; Taşpınar, s. 533.

14. McCormick, ss. 579-580.

15. Cross, s. 109; Holtén/Jones, s. 210.

Dönmezer'e göre de suçsuzluk karinesinin unsurlarından biri, "in dubio pro reo" (şüpheden sanık yararlanır) ilkesidir (Dönmezer, Suçsuzluk Karinesi, s. 68).

16. "...suçsuzluk karinesi, suçsuzluğun tespit edilmesini de şart koşmaz. Bu nedenle, faile isnad edilen fiilin sabit olmadığını söyleyerek beraat kararı verilmesi, mümkün değildir. Böyle bir beraat kararı, sanık açısından tespit niteliğinde olmayıp, sadece 'suçsuzluk karinesinin' bir ifadesidir" (Schroeder, s. 22).

Suçsuzluk karinesi, suçsuz kimselerin asla mahkum edilmeyeceklerini emreden bir kural değildir. Vicdani kanaate göre hüküm verilmesi zorunlu olan bir muhakemede, hiç arzu edilmemekle birlikte, masumların da mahkum edilme tehlikesi ne yazık ki her zaman vardır. Nitekim ispatta hedeflenen, mutlak değil, maddi gerçektir. Çünkü geçmişteki bir olayın, bugün, muhakeme faaliyeti sırasında gerçekleştirilen temsilinin, gerçeğe mutlak surette uygun olup olmadığını bilebilmek mümkün değildir¹⁷. Suçsuzluk karinesinin öngördüğü husus ise, herkesin, gerçekte suçlu olsa bile, kesin hükümle mahkumiyete kadar suçsuz kabul edileceğidir¹⁸.

Suçsuzluk karinesinin anlamından yola çıkılarak ulaşılabilecek bir sonuç da, suç isnadına hedef olan kişilere, kendilerini savunma hakkının verilmesi zorunluluğudur. Sanığın suçsuz kabul edilmemesi durumunda, ona savunma hakkı tanınmasına veya en azından, savunma hakkının muhakemede temel öneme sahip bir hak olarak düzenlenmesine gerek yoktur. Sanık suçsuz kabul edildiği içindir ki, muhakeme yapılmakta ve maddi gerçek aranmaktadır.

Maddi gerçeğe ulaşılmasında sanığın yapmış olduğu savunma, "tez" in karşısındaki "antitez" i oluşturmakta; sonuçta bir "sentez" e varılarak maddi sorun çözülmektedir¹⁹. Bu itibarla, Anayasanın 36. maddesinde temel bir hak olarak düzenlenmiş bulunan savunma hakkı, suçsuzluk karinesinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

AİHS de, yapmış olduğumuz bu yorumu desteklemektedir. Suçsuzluk karinesi, aşağıda inceleneceği üzere, Sözleşmenin dürüst

17. Bu konuda bkz. Schiller, s. 542; Stumpf, ss. 31-33; Gadamer, ss. 43-44; Denkel, s. 13. 23 vd.; Dando, ss. 174-175; Beccaria, ss. 135-136; Frank, ss. 122-127; Goldstein, s. 179; Dershowitz, ss. 34-37; Kunter/Yenisey, ss. 271, 547; Özgen, ss. 6-14.

18. Gomien/Harris/Zwaak, s. 182.

19. Tezin ve antitezin karşılıklı sunularak, bunları değerlendiren makamm senteze ulaşması hakkında bkz. Keyman, ss. 162-163.

muhakeme hakkını²⁰ düzenleyen 6. maddesinin bir parçasıdır. Dürüst muhakemenin temelinde ise sanıklara kendilerini savunma hakkının tanınması ve bu hakka, dürüstçe saygı duyulması vardır. Nitekim AIHM de içtihatlarında, suçsuzluk karinesi ile savunma hakkını birbiriyle ilişkilendirmektedir²¹.

Anayasamızın düzenlediği şekliyle suçsuzluk karinesi, sadece bir suç isnadının bulunduğu halleri kapsamamaktadır. Herhangi bir suç isnadı olmayan hallerde, resmi makamlarca kişilere suçlu muamelesi yapılması da, suçsuzluk karinesinin ihlali olarak kabul edilmelidir.

Hemen belirtmek gerekirse, AIHS'nde suçsuzluk karinesi, sadece ceza hukuku anlamında bir suç isnadının bulunması halinde başvurulabilecek bir hak olarak düzenlenmiştir²². Bu itibarla söz konusu düzenleme, Anayasamızdaki suçsuzluk karinesinden daha dar kapsamlıdır. Ancak aşağıda görüleceği üzere, AIHS'nin denetim organları olan AIHM ve AIHK, ne zaman bir suç isnadının bulunduğu konusunda geliştirmiş olduğu içtihatlarıyla, suçsuzluk karinesinin güvence altına aldığı alanı genişletmişlerdir.

20. "Dürüst muhakeme" ile kastettiğimiz, AIHS'nin İngilizce metnindeki "fair trial" kavramıdır. "Fair trial"ın Türkçe karşılığı olarak, "adil yargılama" yerine "dürüst muhakeme" ibaresini kullanmamızın nedeni, "dürüst" kelimesi ile "yalnız adli yolla ve hileye başvurulmaksızın ulaşılan adaleti"; "muhakeme" kelimesi ile ise "yalnız yargılamayı yapan yargılama makamının değil, iddia makamının da dürüst olması gerektiği"ni vurgulamak arzumuzdur (Feyzioğlu, Dürüst Muhakeme, s. 1 ve dn. 1).

"Fair" kelimesini "dürüst" olarak tercüme eden Dönmezer de şu görüşleri ifade etmiştir : "Ben 'dürüst yargılama hakkı' diyorum. Neden, 'adil yargılama' demiyorum? Çünkü, adil yargılama, neticesi adalete uygun yargılama demektir. Neticesi adalete uygun hüküm, bir takım usulsüzlükler yapılarak da elde edilebilir. Kişiyi döver, doğruyu söyletirsiniz, buna göre de hükmü verirsiniz. Netice adil olur. Ama dürüst yargılama olmaz. Onun için dürüst yargılama sözcüklerini, tercih etmemelidir" (Dönmezer, Tasarı, s. 19).

21. Minelli judgment, 25 March 1983, series A, vol. 62, para. 15-16, 18; 34, 37, 41. Ayrıca bkz. Çavuşoğlu, s. 40; Centel, Dürüst Yargılama, s. 59.

22. BM İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin suçsuzluk karinesi ile ilgili 11/1. maddesinin ifadesi de, AIHS md. 6/2 gibi, Anayasamızla kıyaslandığında daha dar kapsamlıdır.

4. SUÇSUZLUK KARİNESİNİN TOPLUMSAL ETKİLİLİĞİ

Hukuk, toplumsal bir kültürdür²³. Böyle olunca da, genellikle toplumsal gelişmeleri takip eder. Oysa üzülererek belirtmek gerekirse ülkemizde, samığın suçsuz olduğunu kabul eden Anayasa hükmü ve ilgili ceza muhakemesi kanunlarımız, çoğu zaman toplumumuzda yaygın olarak kabul gören "samığın suçlu olduğu" anlayışından daha ileridir. Ne yazık ki toplumumuzda samık, hala suçlu olarak nitelendirilmektedir²⁴.

Günümüzde teknolojinin ulaştığı gelişmişlik ve yaygınlık düzeyi, toplumların eskiye kıyasla çok daha kolay yönlendirilebilmelerine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak, teknolojiye sahip olan güçlerin, herhangi bir konuda diledikleri yönde kamuoyu oluşturabilmeleri mümkün görünmektedir²⁵.

23. "Bir toplumun, özellikle devletin hukuku ifadesini ister kanunda, ister toplumun yaşama biçiminde bulsun, hukuk daima o toplumun iradesini ifade etmektedir. Bu demektir ki, hukuk beşeri iradedir" (Hafizoğulları, Laiklik, s. 29).

"Hukuk kavramı 'toplumsal düzen' düşüncesini içermelidir...Öyleyse, demek gerekir ki, her toplumsal tezahür, sadece toplumsal olduğu için, toplum üyeleri yönünden bir düzenlemedir" (Hafizoğulları, Ceza Normu, s. 21).

"...maddi kaynağını beşeri iradede bulan demokratik hukuk düzenleri, düzeni olduğu toplumların kansız bir kültür değeridir. Bu kültür değeri, en azından 18. yy'dan bu yana, 'milli olmak' yanında, giderek 'evrensel olmak' eğilimini göstermektedir. Böyle olunca, kaynağını laiklik (veya secularism) düşüncesinde bulan milli-demokratik toplum, hukuk ve devlet düzenleri; özellikle batı toplumlarında, her çeşit ümmetçi, teokratik toplum, hukuk ve devlet düzenlerini tasviye ederek, onlardan tamamen farklı, merkezine insanın bulunduğu yeni bir uygarlık olarak ortaya çıkmış olmaktadır" (Hafizoğulları, Kültür, s. 9).

Bell'e göre de kültür, değerlerin, kavramların, uygulamaların ve kurumların bir bileskesidir. Birey, bu bileske çerçevesinde hukuk normlarını yorumlar ve somut olaya uygular (Bell, s. 64).

Shapiro da hukukun "öğrenilmiş/edinilmiş bir kültür" (Ing. learned culture) olduğunu açıkça ifade etmiştir (Shapiro, s. 241).

24. Kunter/Yenişey, s. 24; Hukuk ve Toplum Felsefesi Milletlerarası Derneği'nin 1963 yılı Kongresine Türk Milli Seksiyonu tarafından sunulan "Tarihi gelişme çerçevesinde İnsan Hakları ve Türkler" başlıklı rapor (zıkreden Kunter/Yenişey, ss. 24-25 dn. 48).

25. Gadamer, s. 3.

Toplumumuzun da, teknolojiye "çağ atlamasına" ve "medya" denilen kitle haberleşme araçlarını alabildiğine kullanmaya başlamasına bağlı olarak, çeşitli yönlendirmelere açık olduğu düşünülebilir²⁶. Hatta belki de zaman zaman fazlaca etki altında kaldığı söylenebilir. Kuşku yok ki, gazete manşetlerinde, *suçluların* (şüphelilerin değil) *yakalanarak veya tutuklanarak cezaevine* (tutukevine değil) *gönderildiği müjdelerinin* rahatsızlık uyardırmaması, adliye yerine gizli kamerayla çekilmiş haber programlarına iltifat edilmesi vs., onayladığımız insan hakları metinlerindeki ve Anayasamızdaki temel hakların toplumsal etkililiğini sağlamakta ne kadar başarılı olabildiğimizin bir göstergesidir²⁷.

Bu noktada, 1 Ekim 1998 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliğinin, tutuklamadan önceki aşamada suçsuzluk karinesinin etkililiğinin sağlanmasında önemli bir adım olduğunu belirtmeliyiz. Sözü geçen Yönetmeliğin 26. maddesi uyarınca "Suçluluğu bir yargı hükmüne bağlanana kadar kişinin masumiyeti esastır ve hazzırık soruşturması gizlidir. Bu nedenle, soruşturma safhasında gözaltındaki bir kişinin 'suçlu' olarak kamuoyuna duyurulmasına, basın önüne çıkartılmasına, yer gösterme gibi soruşturmaya ilişkin

26. Bu konuda bkz. Centel, Dürüst Yargılama, ss. 58-59.

27. Böyle haberlere bir örnek: "Zorbalar cezaevinde: İzmir'de üniversite öğrencisini kaçırtıp günlerce tecavüz eden iki sanık tutuklandı. Bornova'da Ege Üniversitesi öğrencisi 23 yaşındaki'yi kaçırtıp 4 gün boyunca tecavüz eden ve din nöbetçi mahkeme tarafından tutuklanarak cezaevine konuldu" (Hürriyet Gazetesi, 7 Aralık 1998, s. 3). Haber metnindeki isim ve kimlik belirleyici bilgiler, tarafımızca çıkarılmıştır.

Schroeder, Almanya açısından basın ve suçsuzluk karinesi ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: "Suçsuzluk karinesinin doğurduğu diğer bir sonuç, basın hukuku ile alakalıdır. Kendisinden şüphelenilen bir kişi (verdachtige), basın tarafından fail olarak nitelendirilemez. Meşhur citrüm sırasında yakalanmış olsa dahi bu böyledir. Bu nedenle basında, günümüzde genellikle muhtemel fail (mutmassliche Täter) teriminin kullanıldığını görmekteyiz. Ancak burada ortaya çıkan problem basının Avrupa devletlerinde prensip olarak özel teşebbüs tarafından organize edilmiş olması nedeni ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine doğrudan doğruya tabi olmamasından kaynaklanmaktadır. Federal Almanya'da basın birliklerinin oluşturduğu bir otokontrol mekanizması vardır" (Schroeder, s. 18).

işlemlerin basın önünde veya iştirakiyle yapılmasına, kişilerin basında sorulu cevaplı görüştürülmelerine, görüntülerinin alınmasına, teşhir edilmelerine sebebiyet verilmez ve soruşturma evrakı hiçbir şekilde yayımlanamaz." "Kolluk kuvveti faaliyetlerinin kamuoyuna duyurulması amacıyla, yakalanan kişilerin kimliklerini ihtiva etmeyen olay bilgileri, basın bildirisi şeklinde ve yetkili birimler tarafından kolluk kuvvetlerinin basına bilgi vermelerine ilişkin özel mevzuat hükümleri dikkate alınarak basın-yayın organlarına bildirilebilir." Dileriz, son derece yerinde hükümler ihtiva eden bu yönetmelik, sadece kağıt üzerinde kalmaz ve etkililiği sağlanabilir.

Tutuklama koruma tedbiri de toplumumuzda peşin bir ceza olarak algılanmakta ve ne yazık ki pek çok olayda bu şekilde uygulanmaktadır²⁸. Yukarıda değindiğimiz üzere tutuklanan sanıkların "cezaevine gönderildiği", basın tarafından ilan edilmekte, toplumun ilgilendiği davalarda verilen tahliye kararlarının ise, kimi zaman, "yönlendirilmiş (manipule edilmiş) beraetler" olarak sunulduğu görülmektedir. Sanıkların tutuklu kaldıkları süreler de, bazen makul süreleri aşmakta ve adeta peşin cezalara dönüşmektedir²⁹.

II. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE SUÇSUZLUK KARİNESİ

1. AİHS MADDE 6/2 VE "SUÇ İSNADI" NİN BULUNMASI ZORUNLULUĞU

AİHS md. 6/2 uyarınca "Bir suç ile itham edilen her şahıs suçluluğu kanunen sabit oluncaya kadar masum sayılır."

28. "...başka batı ülkelerine göre tutukluların hükümlülere oranı açısından ülkemizdeki oranının çok yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu ise, ülkemizde tutuklanmanın, konuluş amacı dışında, ceza gibi uygulandığı izlenimini vermektedir" (Tezcan, s. 46).

29. Bu başarısızlığımızda suçu sadece toplumda görmek doğru olmaz. Uygulama yanlışlıkları ve yapısal bozukluk ve eksiklikler nedeniyle tıkanan adalet sistemimizdeki sorunlar çözülmediği sürece, özellikle "adaleti kendi ellerine alarak uygulama" (bizat ihkak-ı hak) eğilimlerinin bitürün alınmasını beklemek, sanırsız gerçekçi olmayacaktır.

Görüldüğü ve yukarıda da değinildiği üzere, AİHS, "suçsuzluk" değil, "masumluk" terimini kullanmaktadır. Ancak hemen belirtelim, bu farklılığın, Sözleşmenin uygulanmasında esası etkileyen bir sonuç doğurduğunu sanmıyoruz.

AİHS md. 6/2'ye göre suçsuzluk karinesinin ileri sürülebilmesi, şahıs hakkında bir suç isnadının bulunmasına bağlıdır. Burada kastolunan suç, ceza hukuku anlamında suçtur³⁰.

Suç isnadının bulunduğunu kabul için ceza davasının açılmış olması şart değildir. Çünkü AİHS md. 6'nın amacı, genel bir ifadeyle, savunmanın haklarını güvence altına almaktır³¹. Bu amaç doğrultusunda, 6. maddenin sağladığı güvenceler, ceza davasının açılmasından önce başlamaktadır. Şöyle ki, devletin, kişinin bir suç işlediği şüphesine dayanarak yaptığı eylem ve işlemlerinin söz konusu kişiyi esash olarak etkilemesi durumunda, AİHS md. 6'nın uygulanması gereklidir.

AİHM'ne ve AİHK'na göre, devletin kişinin durumunu esash biçimde etkileyen ve bu itibarla, suç isnadı kabul edilmesi gereken eylem ve işlemleri, dava açılmasından başka, kişi hakkında müzekkere kesilmesi ile üstünün veya işyeri ya da mesken gibi sıkı bir şekilde ilgili olduğu yerlerin aranmasıdır. Polis tarafından yürütülen ve tanıkların dinlenmesi gibi doğrudan "hedef"teki kişiyi, yani şüpheliyi etkilemeyen eylem ve işlemler ise, suç isnadı olarak kabul edilmemiştir³².

2. CEZA HUKUKU ANLAMINDAKİ SUÇLARIN NELER OLDUĞU SORUNU VE BU SUÇLAR İLE İDARİ SUÇLARI AYIRMANIN ÖLÇÜTLERİ

AİHS md. 6'nın uygulanabilmesi için suç isnadının, ceza hukuku anlamındaki suçlara ilişkin olması gereklidir. Ancak AİHM,

30. Gomien/Harris/Zwaak, s.179.

31. Gomien/Harris/Zwaak, s.179.

32. Gomien/Harris/Zwaak, ss.179-180.

"ceza hukuku anlamındaki suçlar"ın neler olduğunu belirlerken, âkit devletlerin iç hukukuyla kendini tam anlamıyla bağlı saymamaktadır. Mahkemeye göre, bir âkit devlet, Sözleşmeye uygun olmak kaydıyla dilediği fiili, ceza hukuku anlamında suç olarak düzenleyebilir. Âkit devletlerin, kendi mevzuatlarında idari suçlar öngörmeleri de mümkündür. Ancak bir âkit devlet, bir fiili, AİHS'nin 6. maddesinde sağlanan güvenceleri bertaraf etmek amacıyla "idari suç" olarak düzenlemişse, bu durum, Sözleşmenin ihlalidir³³.

Hangi fiillerin ceza hukuku anlamında suç teşkil etmesi ya da hangi fiillerin idari suç olarak ve bu arada disiplin suçu olarak düzenlenmesi gerektiği konusunda evrensel ölçütler ve listeler, elbette yoktur. Buna karşın, Sözleşmenin özellikle 6. maddesindeki güvencelerin uygulanmasını âkit devletlerin kendi takdirlerine bırakmak istemeyen AİHM, bu konuda çeşitli ölçütler geliştirmek zorunda kalmıştır³⁴.

Kendi devletlerinin "askeri disiplin kuralları" çerçevesinde haklarında "idari ceza" uygulanan Hollandalı askerlerin açtığı Engel davasında³⁵ verdiği kararda Mahkeme, isnadın ceza hukukuna ait bir suça dair olup olmadığını hükme bağlarken, şu ölçütleri tesbit etmiştir:

-Suçtu düzenleyen hukuk kurallarının, âkit devletin ceza hukukuna mı, disiplin hukukuna mı, yoksa her ikisine birden mi ait olduğu.

-Suçun niteliği.

33. Öztürk judgment, 21 February 1984, series A, vol. 73, para. 49; Gommen/Harris/Zwaak, s.180.

34. Gommen/Harris/Zwaak, s.180; ayrıca bkz. Fawcett, ss. 23-24; Kidd, s. 856 vd.

Ceza hukuku anlamında suç teşkil eden fiillere uygulanan, deyiş yerindeyse, "gerçek ceza" olan müeyyidelerin, diğer cezalardan ayrılması konusunda ayrıntılı teorik bilgi için bkz. Haftzoğulları, Ceza Normu, s. 205 vd.

35. Engel judgment, 8 June 1976, series A, vol. 22, para. 82; Gommen/Harris/Zwaak, s.180.

-İlgili kişinin, soruşturma sonunda maruz kalma riski altında bulunduğu cezanın ağırlık derecesi.

Disiplin müeyyideleri ile cezai müeyyidelerin birbirinden farkını ortaya koymak açısından, Weber davasında verilen karar da son derece önemlidir³⁶. Weber davasında, davacı (AİHM'ne başvuruda bulunan kişi) gazeteci, yürütülmekte olan bir ceza soruşturmasının gizliliği kurallarını bir basın toplantısı sırasında ihlal ettiği gerekçesiyle, duruşma yapılmadan, dosya üzerinden yürütülen bir yargılama sonucunda, mahkum olmuştur. AİHM, söz konusu kararında, disiplin müeyyidelerinin ortak özelliğinin, belirli gruplara mensup üyelerin, kendilerine ilişkin davranış kurallarını ihlal etmeleri halinde uygulanan müeyyideler olması gerektiğini belirtmiştir.

Soruşturmanın gizliliğini ihlal eden davranışların idari suç olarak düzenlenmesi ve cezalandırılması ise mümkündür. Soruşturmanın gizliliğine dair kuralların muhatabı, öncelikle hakimler, diğer hukukçular ve mahkemenin teşkilatında doğrudan görev alan kişilerdir. İç hukukta disiplin kuralı olarak öngörülmuş bir kural, eğer soruşturmaya ya da mahkemeye ilgili kişi gruplarının dışındaki çok geniş bir kesime, daha doğru bir ifadeyle, ayırım yapmaksızın herkese hitap ediyorsa, artık gerçek anlamda bir disiplin kuralı değildir ve içerdiği müeyyide de, disiplin müeyyidesi olarak nitelendirilemez. Nitekim somut olayda, söz konusu "disiplin kuralı" herkesi muhatap aldığına göre, esasen bir disiplin kuralı olarak kabul edilemez.

Her ne kadar AİHM'ne göre bir davanın tarafları, mahkemenin yargı yetkisinin üzerlerinde kullanıldığı kişiler olmaları nedeniyle, disiplin hukukuna değil, ceza hukukuna tabi olsalar da³⁷, bu esasen, muhakeme faaliyeti dışındaki hareketleri açısından disiplin hukukuyla bağlı olmadıklarını ifade eder. Muhakeme faaliyeti sı-

36. Weber judgment, 22 May 1990, series A, vol. 177, para. 33; Gomien/Harris/Zwaak, s.180.

37. Weber judgment, 22 May 1990, series A, vol. 177, para. 33.

rasındaki hareketleri, örneğin duruşma sırasında, duruşma salonundaki uygunsuz ve kural dışı davranışları nedeniyle, yerel mahkemenin haklarında disiplin tedbir ve cezası uygulaması mümkündür. Sözleşmenin 6. maddesindeki güvenceleri bertaraf etmek amacıyla yerel mahkemenin böyle bir yetkiyle donatıldığı, âkit devletin kötüniyetli olduğu ve dolayısıyla sözü geçen maddenin, bu hallerde de uygulanması gerektiği kabul edilemez. Nitekim AIHM, Ravensborg davasında verdiği kararında³⁸, yerel mahkemenin muhakeme sırasında meydana gelen uygunsuz ve kural dışı davranışları cezalandırma yetkisinin, onun gereken düzen içerisinde yargılama yapmak görev ve yetkisinin ayrılmaz bir parçası olduğuna hükmetmiştir. Mahkemeye göre bu yetki, ceza hukuku anlamında bir suçun cezalandırılmasına ilişkin değildir; bir disiplin yetkisidir.

AIHM ve AIHK'nun, yukarıda açıklamaya çalıştığımız idari suç ve ceza hukuku anlamında suçları birbirinden ayırmakta kullandığı ölçütlere, hapis hane disiplini çerçevesinde uygulanan, fakat mahkumun cezasının uzaması sonucunu doğuran soruşturmalar açısından da başvurduğu belirtilmelidir³⁹.

3. SUÇSUZLUK KARİNESİNİN CEZA MUHAKEMESİNDE ETKİLİLİĞİNİN SAĞLANMASININ ÖLÇÜTLERİ

AIHM, suçsuzluk karinesinin etkililiğinin sağlanmasının ölçütlerini hükme bağladığı Barberà, Messeguè ve Jabardo davasındaki kararında⁴⁰, şu hususlara yer vermiştir:

-Yerel yargılama makamının hakimleri, muhakemeye, sanığın isnad konusu suçu işlediği önyargısı ile başlamamalıdır.

38. Ravensborg judgment, 23 March 1994, series A, vol. 283-B, para. 34.

39. Campbell and Fell judgment, 28 June 1984, series A, vol. 80, para. 69-70; Connet/Harris/Zwaak, s.180.

40. Barberà, Messeguè & Jabardo judgment, 6 December 1988, series A, vol. 146, para. 77.

-Muhakemede ispat yükü, sanıkta değil, savcıda olmalıdır. Savcı, sanığı mahkum ettirmeye yetecek delil araçlarını mahkemeye sunma yükü altındadır.

-Savcı, açacağı davadan sanığı haberdar etmelidir. Böylece sanığa, savunmasını hazırlama ve sunma imkanı tanınmalıdır.

-Şüpheden, sanık yararlanmalıdır.

AİHM, Barberà, Messeguè ve Jabardo davasında, suçsuzluk karinesinin ihlal edildiği sonucuna ulaşılabilmesi için, İspanyol yerel yargılama makamının, hükümden önce sanığı suçlu olarak kabul ettiğini gösteren bir kararının olması gerektiğini ifade etmiştir. Yerel yargılama makamının vermiş olduğu kararların bu nitelikte olmaması nedeniyle Mahkeme, Sözleşmenin 6/2. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna ulaşmıştır.

4. AİHS MADDE 6/2'NİN BÜTÜN RESMİ MAKAMLARI BAĞLAMASI

Mahkeme ve Komisyona göre, AİHS'nin 6/2. maddesi, sadece yargılama makamlarını değil, devletin bütün resmi makamlarını bağlar. *Allenet de Ribenot* davasında⁴¹, davacı, tutuklanmasından sonra ve hakkında ceza davasının açılmasından önce, İçişleri Bakanının ve soruşturmadan sorumlu polis yetkilisinin düzenlediği bir basın toplantısında, kendisini suçlu olarak kamuya duyurmalarının, suçsuzluk karinesinin ihlali olduğunu ileri sürmüştür. AİHM bu davayı haklı bularak, kabul etmiştir.

AİHK da İsviçre'ye karşı yapılan bir başvuruda⁴², suçsuzluk karinesinin, herşeyden önce, sanığa, her türlü ceza muhakemesinde sağlanan bir güvence olduğunu belirtmiş, ancak kapsamının bundan daha geniş olduğunu ifade etmiştir. Komisyona göre, AİHS md. 6/2'deki suçsuzluk karinesi, kamu görevlilerinin kişilere, yetkili bir

41. *Allenet de Ribenot* judgment, 10 February 1995, series A, vol. 308, para. 31-37.

42. *Krause v. Switzerland*, no. 7986/77, decision of 3 October 1978, d.r. 13, ss. 73, 75-76.

mahkeme tarafından suçlu bulunmalarından önce, suçlu gibi davranmalarını engelleyen bir ilkedir. Bu itibarla, kamu görevlilerinin, bir kişiyi, yetkili mahkemece suçlu olduğuna henüz karar verilmediği bir aşamada, suçlu olarak kamuya ilan etmeleri, ilkenin ihlali anlamına gelecektir.

Komisyon, yukarıda açıklanan kararında, kamu görevlilerinin toplumu bilgilendirmelerine de değinmiştir. Buna göre, kamu görevlilerin, bir şüphelinin yakalandığını, tutuklandığını, hatta suçunu ikrar ettiğini bildiren açıklamaları, suçsuzluk karinesini ihlal etmez. Suçsuzluk karinesini ihlal edecek olan, bu resmi açıklamalarda, söz konusu kişinin suçlu olduğunun duyurulması olacaktır.

5. DAVANIN ESASINA GİRİLMEDİĞİ DURUMLARDA AİHM MADDE 6/2'NİN UYGULANMA OLANAĞI

Suçsuzluk karinesi ile ilgili çok önemli bir dava da Minelli davasıdır⁴³. AİHM'nin, Sözleşmenin 6/2. maddesinin ihlal edildiğine karar verdiği bu davada yerel mahkeme, işin esasına girmediği ve bu nedenle sanığı (daha sonra, AİHM önünde davacı), savunma hakkını kullandırmaksızın suçlu bulmadığı bir ceza davasında, muhakeme masraflarından bazılarını ödemeğe ve karşı tarafın yaptığı takip masraflarını tazmin etmeğe mahkum etmiştir. Yerel mahkemenin davanın esasına girmemesinin sebebi, davanın zamanlaşımına uğramış olmasıdır.

AİHM bu olayda vermiş olduğu kararında, 6/2. maddenin, ceza davasının tamamında uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu itibarla, davanın sonunda verilen kararın ya da işin esasına girilip girilmemesinin, suçsuzluk karinesinin daha önceki bir aşamada ihlal edilmesini haklı kılmayacağını ifade ederek, âkit devleti mahkum etmiştir⁴⁴.

43. Minelli judgment, 25 March 1983, series A, vol. 62, para. 30-37.

44. Komisyon da, I. ve C. olayında (I. and C. v. Switzerland). İsviçre yerel mahkemesinin zamanlaşımı nedeniyle düşen bir davada sanığı masrafları ödemeğe mahkum etmesinin, suçsuzluk karinesinin ihlali olduğuna karar vermiştir. İsviçre'nin Minelli davasına atıfta bulunarak yaptığı, sanığa her türlü savunma hakkının ta-

Şimdi de, Nölkenbockhoff davasını ve Mahkeme ile Komisyonun, 6/2. maddenin ihlal edilip edilmediği hususunda düşünceleri görüş ayrılığını incelemek istiyoruz.

Nölkenbockhoff davasında, davacının kocası, bir ceza davasında mahkum olduktan, ama bu mahkumiyet hükmünü temyiz ettikten sonra vefat etmiştir. Davacı, yerel mahkemeden, eşinin ceza davasında yapmış olduğu masrafların tazmin edilmesini istemiştir. Yerel mahkeme, temyiz sonunda mahkumiyet hükmünün onanmasının kuvvetle muhtemel olduğu gerekçesiyle tazminat talebini geri çevirmiştir⁴⁵.

Komisyon, başvuru sahibinin talebini, suçsuzluk karinesinin, temyiz dahil, ceza muhakemesinin her safhasında uygulanması gerektiğini ifade ederek, haklı bulmuştur⁴⁶. Buna karşın Mahkeme, davayı reddetmiştir. Red gerekçesi, Sözleşmenin ve esas itibarıyla 6/2. maddesinin, âkit devletleri, muhakemenin herhangi bir nedenle kesin hükümden önce sona ermesi durumunda, sanığın zararını karşılamakla mutlak olarak yükümlü kılmadığıdır⁴⁷.

6. SUÇSUZLUK KARİNESİNİN SAVUNMA HAKKIYLA İLİŞKİSİ

Yukarıda incelediğimiz Minelli kararının asıl önemli ve ayırıcı yönü, sanığın suçlu olduğu önyargısını ortaya koyan ve ona savunma hakkı tanınmaksızın verilen bir mahkeme kararının, suçsuzluk karinesini ihlal edeceğinin AİHM tarafından ifade edilmiş olmasıdır⁴⁸.

nındığı yolundaki savunmasını ise, Sözleşmenin 6/2. maddesi hükmünün, 6. maddedeki haklardan ayrı ve bağımsız olduğu, bu itibarla, savunma hakkına saygı gösterilmesinin, suçsuzluk karinesinin ihlaline engel olmaya yetmeyeceği gerekçesiyle reddetmiştir (Gomien/Harris/Zwaak, ss.185-186).

45. Nölkenbockhoff judgment, 25 August 1987, series A, vol. 141, para. 11-22.

46. Nölkenbockhoff case, opinion of the Commission, para. 44-58, annex to the Nölkenbockhoff judgment of 25 August 1987, series A, vol. 141.

47. Nölkenbockhoff judgment, 25 August 1987, series A, vol. 141, para. 35-40.

48. Gomien/Harris/Zwaak, s.183.

AIHS md. 6, dürüst muhakeme hakkını düzenlemektedir. Dürüst muhakemenin temeli, yukarıda da belirttiğimiz üzere, sanıklara kendilerini savunma hakkının tanınması ve bu hakka, dürüstçe saygı duyulmasıdır. Maddenin 1. fıkrası, genel olarak dürüst muhakemeyi, 3. fıkrası ise, tahdidi olmamak kaydıyla, dürüst muhakemenin hayata geçirilmesinde saygı duyulması zorunlu olan asgari hakları hükme bağlamaktadır⁴⁹. Suçsuzluk karinesi, bu iki fıkranın arasında, dürüst muhakemenin bir parçası ve belki de özü olarak düzenlenmiştir. İsnad konusu suçun gerçekten o sanık tarafından işlenip işlenmediğini ortaya çıkarmak için muhakeme yapılmasının nedeni, muhakemenin başlangıcında, sanığın suçsuz kabul edilmesidir. Böylece çelişme yöntemiyle senteze ulaşılması mümkün olacaktır.

Sanığa savunma hakkı verilmiş olsa dahi, mahkumiyet kararından önce sanığın suçlu olarak kabulü, elbette suçsuzluk karinesinin ihlali anlamına gelecektir. Minelli kararında vurgulanmak istenen, suçsuzluk karinesinin içeriğinde savunma hakkının da yer aldığıdır. Bu itibarla, sanığı peşinen suçlu kabul eden bir yargılama makamı kararı, savunma hakkını da ihlal edecektir⁵⁰. Savunma hakkının suçsuzluk karinesi bağlamında önemi, yukarıda açıklandığı üzere, karinenin etkililiğinin sağlanmasında uyulması gereken ölçütlerin sıralandığı Barberà, Messeguè ve Jambardo davasında da dile getirilmiştir.

7. BERAET KARARINDAN SONRA HÜKMEDİLEN MAHKEME KARARLARINDA SANIĞIN SUÇLU OLDUĞU ŞÜPHESİNE YER VERİLMESİ

AIHM'nin içtihadına göre, bir ceza muhakemesi sırasında tutuklanan sanığın, beraet ettikten sonra talep ettiği tazminatın reddedilmiş olması, suçsuzluk karinesinin ihlali sayılmaz. Ancak bunun için yerel mahkemenin, tazminat talebini reddederken, sanığın suçluluğunu ima eden gerekçelere dayanmaması gereklidir⁵¹.

49. Schroeder, ss. 6, 25.

50. Bkz. yukarıda dn. 44.

51. Gornien/Harris/Zwaak, ss.184-185; ayrıca bkz. Youngs, s. 127.

Englert davasında, davacı (yerel mahkeme önündeki sanık), Alman yerel mahkemesinde şiddet sebepli görevi ihmal suçundan mahkum olduğu halde, ırza geçmekten beraet etmiştir. Bunun üzerine davacı, yargılamada tutuklu kaldığı süreler için devletten tazminat talebinde bulunmuştur. Bu tazminat talebi, Alman yerel mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Red gerekçesi, sanığın tutuklanması anında, suçsuzluk karinesini çürüten çok sayıda sebebin bulunması ve mahkumiyetin, beraete kıyasla daha muhtemel olmasıdır⁵². AIHM'ne göre, yerel mahkemenin tutuklu kalan süreyle ilgili tazminat talebini reddetmesi, beraet etmiş sanığın üzerinde halen mevcut bir suçluluk şüphesine işaret etmemektedir. Bu itibarla Mahkeme, suçsuzluk karinesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir⁵³.

Davacının, tutukluluk nedeniyle tazminat talebinin yerel mahkemece geri çevrildiği Sekanina davasında ise AIHM, Sözleşmenin 6/2. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Sekanina davasında davacı, Avusturya yerel mahkemesinde, adam öldürmek suçundan beraet etmiştir. Bunun üzerine davacı, tutuklu kaldığı süreler için tazminat talebinde bulunmuştur. Avusturya mevzuatına göre beraet eden sanığa tazminat ödenmesi, suçun onun tarafından işlendiği şüphesinin tamamen yenilmesine bağlıdır. Nitekim tazminat talebini reddeden yerel mahkeme, bu kararına gerekçe olarak, suçun sanık tarafından işlenip işlenmediğine dair şüphenin tamamen giderilmesinin mümkün olmadığı hususunu göstermiştir. Temyiz mahkemesi, red kararını onamıştır⁵⁴.

AIHM'nin, Sekanina davasında Avusturya'yı mahkum ederken göstermiş olduğu gerekçe, son derece önemlidir. Mahkemeye göre, ceza muhakemesinin, işin esasına girilmeksizin sona erdirildiği durumlarda, şüphenin dile getirilmesi mümkündür. Ancak kesin hükümle beraet kararı verildikten sonra, artık sanığın şüphe altında ol-

52. Englert judgment, 25 August 1987, series A, vol 123, para. 11-18.

53. Englert judgment, 25 August 1987, series A, vol 123, para. 34-41.

54. Sekanina judgment, 25 August 1993, series A, vol. 266-A, para 6-13.

duğu gerekçe gösterilerek uyuşmazlıkla ilgisi olan bir diğer işlem yapılamaz. Bu itibarla, beraet kararı verildikten sonra talep edilen bir tazminatın, sanık üzerindeki şüphenin devam ettiği gerekçesiyle reddi, suçsuzluk karinesini ihlal etmiştir⁵⁵.

8. SUÇSUZLUK KARİNESİ VE TUTUKLULUKTA MAKUL SÜRE

AİHS md. 5/3 uyarınca "İşbu maddenin 1/c fıkrasında derpiş edilen şartlara göre yakalanan veya tevkif edilen herkesin, hemen bir hakim veya adli görev yapmaya kanunen mezun kılınmış diğer bir memur huzuruna çıkarılması lâzım ve mâkul bir süre içerisinde muhakeme edilmeye yahut adli takibat sırasında serbest bırakılmaya hakkı vardır. Salıverme ilgilinin duruşmada hazır bulunmasını sağlayacak bir teminata bağlanabilir."

Sözü geçen 5/3. maddedeki "makul süre", tutuklulukta geçirilecek makul süredir. Muhakemenin makul sürede sonuçlanması gereği ise, Sözleşmenin 6. maddesinde hükme bağlanmıştır. Buna göre, bir dava, haklı sebepler varsa, uzun süre devam etmiş olabilir. Böyle bir durumda, 6. madde ihlal edilmemiştir. Oysa aynı davada sanık, makul süreyi aşar şekilde tutuklu kalmışsa, 5/3. madde ihlal edilmiş olacaktır⁵⁶.

55. Sekamina judgment, 25 August 1993, series A, vol. 266-A, para. 23-31.

"Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun ve Mahkemesinin kararlarına göre, beraat eden kişinin hiçbir masraf taşınmayacağı ve hatta ona yaptığı masrafların ödeneceği anlamı çıkarılmamalıdır. Ancak beraat eden bir sanığın, şüphenin devam ettiği gerekçesi veya ileride muhakemenin seyrinin değişebileceği şüphesi ile, muhakeme masraflarının tamamından veya bir kısımdan sorumlu tutulması hukuka aykırıdır" (Schroeder, s. 25).

Dönmezer de şüphenin yenilememesi hallerinde verilen beraat kararlarının gerekçelerinde "suçsuzluk karinesini ortadan kaldıracak güçte delil bulunmadığı ve şüpheden sanığın yararlandırılmasının temel hukuk ilkesi olduğu"nun ifade edilmesi gerektiğini, böyle bir ifadenin "dürtüst yargılama" kuralına daha uygun olacağını vurgulamıştır (Dönmezer, Suçsuzluk Karinesi, s. 69).

56. Gölcüklü/Gözübüyük, s. 226; Gomiën/Harris/Zwaak, s. 149; AİHM, Stögmüller judgment, 10.11.1969, series A, vol. 9, s. 40.

AİHM'nin içtihatlarına göre, makul süreyi aşan tutukluluk halleri, Sözleşmenin 5/3. maddesinin yanında, suçsuzluk karinesini düzenleyen 6/2. maddesinin de ihlali sonucunu doğurur⁵⁷. Mahkeme, Neumeister davasında verdiği kararında⁵⁸, makul süreyi aşan tutukluluk hallerinin, suçsuzluk karinesini ihlal ettiğini hükme bağlamıştır. Burada, suçsuzluk karinesi ile tutuklulukta makul sürenin ilişkilendirilmesinin altında yatan gerekçe, makul sürenin üzerindeki tutukluluk hallerinin, kesin hükümle mahkumiyetten önce uygulanan bir peşin cezaya dönüşmesi olsa gerektir.

Tutuklulukta makul sürenin aşıp aşılmadığı hususunun, her somut olayın şartlarına göre tesbit edildiği belirtilmelidir⁵⁹. Mahkemenin ve Komisyonun yerleşmiş içtihatlarında, makul sürenin tesbitinde şu hususların dikkate alınması gerektiğine hükmedilmiştir⁶⁰:

- Hürriyetin kısıtlandığı sürenin ne kadar olduğu,
- İsnad konusu suçun niteliği ve mahkumiyet halinde verilmesi muhtemel cezanın ne olduğu,
- Hürriyet kısıtlamasının, sanık üzerindeki maddi, manevi ve diğer etkilerinin neler olduğu,
- Sanığın davranışları,
- Soruşturmanın yürütülme şekli ve üslubu,
- İlgili adli makamların işlemlerinin neler olduğu.

9. SUÇSUZLUK KARİNESİ VE FİİLİ YA DA HUKUKİ SORUMLULUK KARİNELERİ

AİHM, pek çok kararında, bazı hallerde kanunun fiili ya da hukuki sorumluluk karinesi getirebileceğine hükmetmiştir. Burada

57. Gölcüklü/Gözübüyük, s. 224.

58. Neumeister judgment, 27 June 1968, series A, vol. 8, s. 31, para. 4; ayrıca bkz. Gomien/Harris/Zwaak, s. 148.

59. Gomien/Harris/Zwaak, s. 149; Gölcüklü/Gözübüyük, ss. 223-225; Çavuşoğlu, s. 34.

60. Gomien/Harris/Zwaak, s. 149.

Mahkemenin benimsediği ölçüt, makul sınırlar içinde kahnması ve sanığın savunma hakkının ihlal edilmemesidir⁶¹.

Örneğin Salabiaku kararında Mahkeme, fiili veya kanuni karinelerin her hukuk sisteminde bulunduğunu ifade ettikten sonra, ceza hukukundaki karinelerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi açısından belirli sınırlar dahilinde kabul edilebileceğini vurgulamıştır. Mahkemeye göre fiili veya kanuni karinelerin bulunduğu hallerde, sanığa bunu çürütme imkanı mutlaka tanınmalı, bir diğer ifadeyle, böyle bir karinenin kabulü, savunma hakkını kısıtlanamamalıdır. Ayrıca karinenin Sözleşme açısından kabul edilebilirliği, ceza davasında risk altına sokulan menfaate de doğrudan ilgilidir⁶².

SONUÇ

Suçsuzluk karinesi, Fransız İhtilali ile birlikte tüm Kıta Avrupasına yayılmış ve bugün, bütün medeni devletlerin ortak bir değeri haline gelmiştir.

Anayasamızın 38/4. maddesine göre suçsuzluk karinesi, kişilerin temel bir hakkıdır. Yine Anayasamızın 15/4. maddesinde, savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde dahi suç-

61. Gölcüklü/Gözübüyük, ss. 268-269; Youngs, ss. 127-128.

62. Salabiaku judgment, 7 October 1968, series A, vol. 141, para. 28-29.

Birce, ceza muhakemesinde bir karinenin uygulanması durumunda dahi, sanığın suçsuzluğunu ispatlaması için delil aracı göstermeye zorlanması söz konusu ol-
mamalıdır. Buna karşın doktrinde de, bazı hallerde sanıklara ispat veya delil aracı
sunma yükümlülüğü getirilmesinin mümkün olduğu ileri sürülmüştür (Kunter/
Yemsey, s. 33). Özellikle sanığın, meydana geldiğini ortaya koyması mümkün olan,
bir diğer ifadeyle olumlu olayların ispatının, savunma tarafına yüklenmesinin müm-
kün olduğu ifade edilmiştir (Subin/Mirsky/Weinstein, ss. 9-10). Amerikan Federal
Yüksek Mahkemesi (Ing. Federal Supreme Court) ise, belli durumlarda, sadece,
ispat yükünün iki boyutundan biri olan "delil aracı ikame yükü"nü sanığa yük-
lenebileceğine, buna karşın ispat yükünün diğer boyutunu oluşturan "ikna yükü"nü
sanık üzerinde bırakılmasının Amerikan Anayasasına aykırı olacağına karar ver-
miştir (Supreme Court of the United States, Francis v. Franklin, 1985, McCormick/
Sutton/Wellborn III, ss. 889-901).

luluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimsenin suçlu sayılamayacağı hükme bağlanmıştır.

Suçsuzluk karinesi, sadece Anayasa değil, Türkiye tarafından onaylanarak bir iç hukuk normu haline gelmiş olan AİHS md. 6/2 tarafından da güvence altına alınmıştır.

Bazı hukuki metinlerde, suçsuzluk karinesi yerine "masumluk karinesi" denilmektedir. Ancak ceza muhakemesinde, kişinin sanık sıfatını almasıyla birlikte, sanıklık statüsüne girmeyenlere uygulanamayan ve tutuklama gibi kişi hürriyetini ciddi şekilde sınırlayan bazı koruma tedbirleri belirli şartlar altında uygulanabilir hale geldiğine göre, Anayasanın 38/4. maddesinde "suçsuzluk" ibaresinin kullanılmış olmasını isabetli buluyoruz.

Buna karşın karinenin tanımı, gerçeğe uygun ya da sabit kabul edilen bir olaydan, başka bir olayın varlığı sonucuna gidilmesi olduğuna göre, "suçsuzluk karinesi" aslında bir karine değildir; kişinin suçlu olarak nitelendirilebilmesi ve hakkında ceza hukukunun alanına giren müeyyidelerin uygulanabilmesi için, onun kesin hükümle mahkum olması şartını getiren ve bu şart gerçekleşene kadar kişiyi suçsuz sayan bir varsayıma dayanan temel bir haktır. Fakat suçsuzluk varsayımının, karine olarak adlandırılması artık yerleşmiş bir tanımlama olduğu için biz de bu terimi kullanmayı tercih ettik.

Sanık, kanunen suçsuz kabul edilen bir kişi olduğuna göre, suçu işlediğine dair akla ve mantığa uygun gerekçelere dayanan her türlü şüphe bertaraf edilmediği takdirde mahkum edilemeyecektir. Bu itibarla, şüpheden sanığın yararlanacağını öngören ilkenin, suçsuzluk karinesinin bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kişilerin suçsuzluk karinesinden yararlanmasının bir diğer sonucu da, savunma hakkıdır. Sanık suçsuz kabul edildiği içindir ki ona savunma hakkı tanınmış ve bu hak muhakemede temel öneme sahip bir hak olarak düzenlenmiştir.

Anayasamızın düzenlediği şekliyle suçsuzluk karinesinin, AIHS'nden farklı olarak, herhangi bir suç isnadı olmayan hallerde, resmi makamlarca kişilere suçlu muamelesi yapılmasını da yasakladığı belirtilmelidir.

Hukukun toplumsal bir kültür olmasına ve buna bağlı olarak genellikle toplumsal gelişmeleri takip etmesine rağmen, ülkemizde, sanığın suçsuz olduğunu kabul eden hukuki düzenlemeler, üzülmeye değerdir. Belirtmek gerekirse çoğu zaman toplumumuzda yaygın olarak kabul gören "sanığın suçlu olduğu" anlayışından daha ileridir. Böyle olunca, mahkemede değilse bile toplum nezdinde aklanabilmek için sanıklar, çok kez, suçsuzluklarını ispat etmek zorunda bırakılmaktadır.

Şimdi de AIHS bağlamında suçsuzluk karinesi ile ilgili açıklamalarımızın bazı esaslı noktalarını ve Sözleşme denetim organlarının bu konuda geliştirdiği içtihatlardaki ilkeleri topluca ortaya koymak istiyoruz.

AIHS md. 6/2 uyarınca kişinin suçsuzluk karinesini ileri sürbilmesi için, hakkında ceza hukuku anlamında bir suç isnadının bulunması gereklidir. AIHM'nin içtihatları uyarınca âkit devletler, Sözleşmeye uygun olmak kaydıyla, diledikleri fiilleri ceza hukuku anlamında suç, diledikleri fiilleri ise idari suç olarak düzenleyebilirler. Ancak âkit devletlerin AIHS md. 6'daki güvenceleri bertaraf etmek için bir fiili, idari suç olarak düzenlemeleri, Sözleşmeyi ihlal eder.

AIHM'ne göre bir isnadın ceza hukukuna ait bir isnad olup olmadığına tesbitte, fiili suç olarak tanımlayan hukuk kuralının âkit devletin ceza hukukuna ait olup olmadığı, suçun niteliği ve risk altında bulunulan cezanın ağırlık derecesi önemlidir.

Yerel yargılama makamının hakimlerinin, muhakemeye sanığın suç işlediği önyargısı ile başlamaları; muhakemede ispat yükünün savcı yerine sanık üzerinde bulunması; savcının, sanığı da-

vadan haberdar etmemesi; sanığa savunmasını hazırlama ve sunma imkanının tanınmaması ve şüpheden sanığın yararlanmaması durumlarında AIHM, suçsuzluk karinesine saygı duyulmadığına hükmetmektedir.

Özellikle Sekanina davası ile Nölkenbockhoff davasında verilen kararlar karşılaştırıldığında, AIHM'nin, yerel adli makamların suçsuzluk karinesini ihlaliyle ilgili şu ölçüyü geliştirdiği anlaşılmaktadır: Yerel adli makamlar, beraet kararına rağmen sanığın suçluluğu şüphesini dile getirmişlerse, suçsuzluk karinesi ihlal edilmiştir. Böyle bir şüphenin dile getirilmesi, genellikle, soruşturma sırasında tutuklu kalınan sürelerin tazmini için yerel adli makamlar nezdinde açılan tazminat davalarında söz konusu olmaktadır.

Eğer ceza davası beraetle sonuçlandıysa, tutuklama işlemi nedeniyle yapılan tazminat talebinin suçluluk şüphesine dayanılarak reddedilmesi, Sözleşmenin ihlalidir. Buna karşın, ceza davası beraetle veya mahkumiyetle sonuçlanmayıp, diğer herhangi bir nedenle sona ermişse, tazminat talebi reddedilirken sanığın suçlu olma ihtimalinin yüksek bulunduğu gerekçe gösterilmesi, suçsuzluk karinesini ihlal etmeyecektir.

Mahkemenin geliştirdiği bu ölçüt, sanığın tutuklanmış olmasının, onun suçluluğuna bir karine teşkil etmediği esasına dayanmaktadır. Öyleyse sonuçta beraet etmiş bir sanığın muhakeme sürecinde tutuklu kalmış olması, suçsuzluk karinesinin ihlali için yeterli değildir. Dolayısıyla, ceza muhakemesinin, davanın esasını çözen bir karardan önce, örneğin şikayetin geri alınması ya da zaman aşımı nedeniyle sona ermesi durumunda, tutuklu kalınan süre için yapılan tazminat talebinin, sanığın tutuklandığı anda suçlu olması ihtimalinin, suçsuzluğuna kıyasla daha fazla bulunduğu gerekçesiyle reddi, kural olarak suçsuzluk karinesini ihlal etmez.

Buna karşın, ceza muhakemesinin sona ermesinden önce sanığa kendini savunma imkanının tanınmamış olması, ceza muhakemesi, davanın esasını çözmeyen bir kararla sona ermiş olsa dahi, suçsuzluk karinesiyle bağdaşmayacaktır. Nitekim Minelli da-

vasının davacısı, zaman aşımı nedeniyle sona eren ceza davasında, kendini savunma imkanı tanınmaksızın davanın düşmesine karar verilmesine rağmen, muhakeme masraflarını ödemeğe mahkum edilmiştir. AİHM'nin söz konusu davada, suçsuzluk karinesinin ihlal edildiğine karar vermesinin temel nedeni, bu olsa gerektir.

Mahkemenin ve Komisyonun içtihatları uyarınca, ceza muhakemesi devam ederken resmi makamların sanığın suçlu olduğuna dair yaptıkları açıklamalar da suçsuzluk karinesinin ihlalidir. Ayrıca adı geçen denetim organlarına göre, tutuklulukta geçen sürenin makul sınırları aşması halinde de suçsuzluk karinesinin ihlali söz konusu olacaktır.

KAYNAKÇA*

- BECCARIA, Cesar Bonesano : Suçlar ve Cezalar yahut Beşeriyetin Meccellesi, çev. Muhitin Göklü, İstanbul MCML.
- BELL, John : "English Law and French Law -Not So Different?", Current Legal Problems : 1995, vol 48, part 2 : Collected Papers, ed. M.D.A. Freeman, Oxford 1995, ss. 63-101.
- BLACK, Henry Campbell : Black's Law Dictionary, USA 1979.
- CENTEL, Nur : "Dürüst Yargılama ve Medya Bakımından Demokrasi Kültürü", AÜSBFD, Prof. Dr. Yılmaz Günel'a Armağan, cilt 49, No: 3-4, Haziran-Aralık 1994, ss. 57-72. (**Dürüst Yargılama**)
- CENTEL, Nur : Ceza Muhakemesi Hukukunda Tutuklama ve Yakalama, İstanbul 1992. (**Tutuklama ve Yakalama**)
- ÇAVUŞOĞLU, Naz : İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine, Ankara 1994.
- CROSS, Rupert : On Evidence, London 1974.
- DANDO, Shigemitsu : Japanese Criminal Procedure, çev. B.J. George Jr., USA 1965.
- DEMIRBAŞ, Timur : Sanığın Hazırık Soruşturmasında İfadesinin Alınması, İzmir 1996.
- DENKEL, Arda : Bilginin Temelleri, İstanbul 1998.
- DERSHOWITZ, Alan M. : Reasonable Doubts : The Criminal Justice System and the O. J. Simpson Case, New York 1997.
- DONAY, Süheyl : İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku, İstanbul 1982.

* Aynı yazarın birden çok eserine atıf yapıldığı hallerde ve birden çok yazarı bulunan eserlerde, kaynakçada parantez içerisinde verilen kısaltmalar kullanılmıştır.

- DÖNMEZER, Sulhi : "Suçsuzluk Karinesi Üzerine Düşünceler", Prof. Dr. Nurullah Kunter'e Armağan, İstanbul 1998, ss. 67-74. (**Suçsuzluk Karinesi**)
- DÖNMEZER, Sulhi : "Ceza Muhakemesi Kanunu 1999 Tasarısının Temel İlkeleri". CMUK Sempozyumu, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısında 70. Yıldönümünde Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu. Marmara Üniversitesi İnsan Hakları, Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 1999, ss. 18-28. (**Tasarı**)
- FAWCETT, J.E.S. : "Criminal Procedure and the European Convention on Human Rights", Human Rights in Criminal Procedure, ed. J.A. Andrews, The Hague 1982, ss. 17-30.
- FEYZİOĞLU, Metin : "Tanıklık ve Dürüst Muhakeme", Ankara 1998. (**Dürüst Muhakeme**)
- FEYZİOĞLU, Metin : "Hürriyeti Bağlayıcı Cezalarda ve Tutuklama Koruma Tedbirinde Hürriyetin Sınırlanmasının Kapsamı, Sınırı ve Usulü Üzerine Bir Deneme", Yeni Türkiye, Yargı Reformu Özel Sayısı, Temmuz-Ağustos 1996, yıl 2, sayı 10, ss. 696-706. (**Hürriyeti Bağlayıcı Cezalarda ve Tutuklama Koruma Tedbirinde**)
- FEYZİOĞLU, Metin: Ceza Muhakemesi Hukukunda Tanıklık, Ankara 1996. (**Tanıklık**)
- FRANK, Jerome : "Facts Are Guesses", Crime, Law and Society, Readings Selected by Abraham S. Goldstein and Joseph Goldstein, New York 1971, ss. 121-130.
- GADAMER, Hans-Georg : Reason in the Age of Science, çev. Frederick G. Lawrence, Cambridge 1996.
- GOLDSTEIN, Abraham S. : "The State and the Accused: Balance of Advantage in Criminal Procedure", Crime, Law and Society, Readings Selected by Abraham S. Goldstein and Joseph Goldstein, New York 1971, ss. 173-206.
- GOMIEN, Donna, HARRIS, David, ZWAAK, Leo: Law and Practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Germany 1996. (**Gomien/Harris/Zwaak**)
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, GÖZÜBÜYÜK, Şeref : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara 1996. (**Gölcüklü/Gözübüyük**)
- HAFIZOĞULLARI, Zeki : Ceza Normu, Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni, Ankara 1996. (**Ceza Normu**)
- HAFIZOĞULLARI, Zeki : "Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni", AÜHFD, cilt 45, sayı 1-4, 1996, ss. 3-21. (**Kültür**)
- HAFIZOĞULLARI, Zeki : Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti, Ankara 1997. (**Laiklik**)
- HOLTEN, Gary N., JONES, Melvin, E. : The System of Criminal Justice, Boston 1978. (**Holten/Jones**)
- KAPANİ, Münci : Kamu Hürriyetleri, Ankara 1981.
- KEYMAN, Selahattin : Hukuka Giriş, Lefkoşa 1997.

- KIDD, C. J. F. : "Disciplinary Proceedings and the Right to a Fair Criminal Trial Under the European Convention on Human Rights", *International and Comparative Law Quarterly*, The British Institute of International and Comparative Law, vol. 36, part 4, October 1987, ss. 856-872.
- KUNTER, Nurullah : *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul 1989.
- KUNTER, Nurullah, YENİSEY, Feridun : *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul 1998. (**Kunter/Yenişey**)
- McCORMICK (adı yoktur) : *Evidence*, ed. John William Strong, Minnesota 1992.
- McCORMICK, Charles T., SUTTON, John F. Jr., WELLBORN III, Olin Guy : *Cases and Materials on Evidence*, Minnesota 1992. (**McCormick/Sutton/Wellborn III**)
- ÖZGEN, Eralp : *Ceza Muhakemesinin Yenilenmesi*, Ankara 1968.
- SCHILLER, F.C.S. : "Humanism, Philosophical Aspects", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, vol. 7, ed. Edwin R.A. Seligman, Alvin Johnson, USA 1957, ss. 542-543.
- SCHROEDER, Friedrich - Christian : "Ceza Muhakemesinde 'Fair Trial' İlkesi", çev. Feridun Yenişey, *Dürüst Yargılanma Hakkı*, İstanbul 1997, ss. 1-57.
- SHAPIRO, Barbara J. : *Beyond Reasonable Doubt and Probable Cause. Historical Perspectives on the Anglo - American Law of Evidence*, USA 1991.
- STUMPF, Samuel Enoch : *Socrates to Sartre, A History of Philosophy*, Singapore 1993.
- ŞAHİN, Cümhur, Sağıın Kolluk Tarafından Sorgulanması, Ankara 1994.
- TAŞPINAR, Sema : "Fili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü", *AÜHFĐ*, cilt 45, sayı 1-4, 1996, ss. 533-572.
- TEZCAN, Durmuş : *Türk Hukukunda Haksız Yakalama ve Tutuklama, Onleyici ve Cilderici Tedbirler*, Ankara 1989.
- TOROSLU, Nevzat : *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara 1998.
- VARGA, Csaba, SZÁJER, József : "Presumption and Fiction : Means of Legal Technique", *Law and Philosophy, Selected Papers in Legal Theory*, ed. Csaba Varga, Budapest 1994, ss. 169-185. (**Varga/Szájer**)
- VIGH, József : "Human Rights, Human Duties and Crime", *Annales*, vol. XXXIV, Eötvös Lorand University, Budapest 1993, ss. 131-137.
- WILLIAMS, Glanville : *The Proof of Guilt, A Study of the English Criminal Trial*, London 1963.
- YENİSEY, Feridun : *Uygulanan ve Olması Gereken Ceza Muhakemesi Hukuku, Hazırlık Soruşturması ve Polis*, İstanbul 1993.
- YOUNGS, Raymond : *English, French and German Comparative Law*, Great Britain 1998.
- YÜCE, Turhan Tufan : *Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuk Devleti Esasları*, Erzurum 1968.

KISALTMA CETVELİ

AIHK (Komisyon)	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AIHM (Mahkeme)	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS (Sözleşme)	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHFĐ	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
çev.	: çeviren
CMUK	: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
dn.	: dipnot
ed.	: editör
İng.	: İngilizce
krş.	: karşılaştırmız
md.	: madde
para.	: paragraf(lar)
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar
USA	: United States of America
vd.	: ve devamı
vol.	: volume
vs.	: ve saire